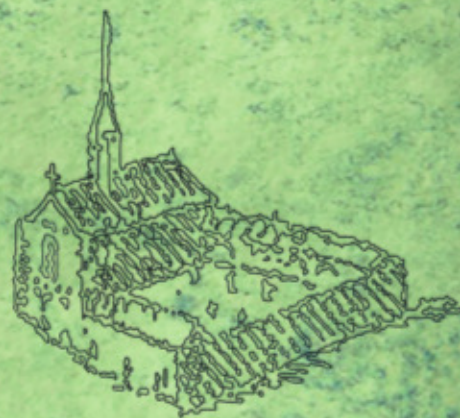
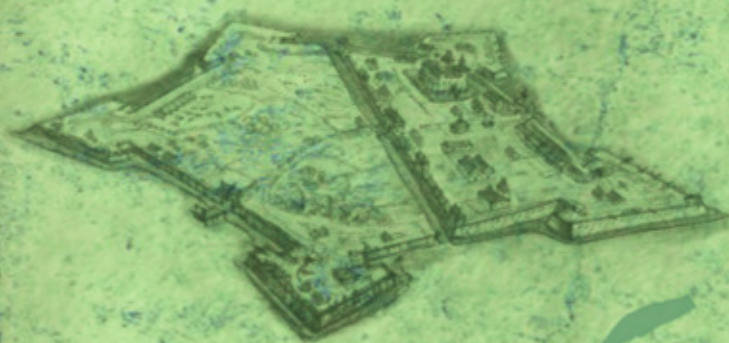

ZALAI MÚZEUM

23

2017

ZALAEGERSZEG

ZALAI MÚZEUM

Nemzeti Kulturális Alap

23

2017

ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala Megye Múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala Country

Sorozatszerkesztő:KAJÁN IMRE

Szerkesztőbizottság: KAJÁN IMRE, KOSTYÁL LÁSZLÓ

Kötetszerkesztő:
SIMMER LÍVIA

Lektorok:
DR. K. NÉMETH ANDRÁS, DR. habil. TUSOR PÉTER, DR. PAKSY ZOLTÁN, KARDOS GY. JÓZSEF,
DR. habil. NAGY MARIANN, MÉSZÁROS CSABA

Angol nyelvi fordítás:
NAGY VERONIKA

Angol nyelvi lektor:
BUDAI TIBOR

Nyomdai előkészítés, borítóterv:
CSÁSZÁR RENÁTA

Nyomdai kivitelezés:
ELANDERS HUNGARY KFT., ZALALÖVŐ

A kiadvány megjelenését támogatta:

Salla Közhasznú Alapítvány

Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány

Kiadja:

Göcseji Múzeum
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
E-mail: muzeum@zmmi.hu

Felelős kiadó: Kaján Imre

HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK

KAJÁN IMRE	Előszó	5
TOKAI ZITA MÁRIA:	Nagykanizsa-Palin – Anyagnyerőhely – egy központ a lengyeli kultúra idejéből I. <i>Nagykanizsa-Palin – Anyagnyerőhely – a centre from the age of Lengyel culture I. . . . .</i>	7
ORHA ZOLTÁN – SAVANYÚ BÁLINT:	Egy rézkori objektum leletei Keménfáról <i>The findings of a Copper Age archaeological site in Keménfa. . . . .</i>	31
SZÁRAZ CSILLA:	A Hahót-Vadaskert-dűlő lelőhelyen előkerült késő bronzkori temetőrészlet bemutatása <i>A presentation of the cemetery part found at Hahót-Vadaskert-dűlő archaeological site . . . . .</i>	53
TARBAY JÁNOS GÁBOR:	The Late Bronze Age Hoard from Oltárc Márki Hill Analysis of prehistoric manipulations, selective fragmentation and non-ritual violence <i>Késő bronzkori depó Oltárc-Márki hegyről (Zala m.)</i> <i>Őskori manipulációk, szelektív és recens törések vizsgálata . . . . .</i>	73
ILON GÁBOR:	Egy kora vaskori préselő minta Gősfá határából In memoriam Horváth László (1945 – 2015) <i>An early Iron Age mold from Gősfá, Fásdi-hegy (western Hungary)</i> <i>In memoriam Horváth László (1945 – 2015) . . . . .</i>	139
MÜLLER RÓBERT:	Cece vagy guzsaly, <i>radius</i> vagy <i>colus</i> ? Textilgyártás és a Balaton vízállása a 4. században <i>Pin-beater or distaff, radius or colus?</i> <i>Textile production and the water level of Lake Balaton in the 4th century . . . . .</i>	145
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Újabb adatok a középkori Kanizsa mezőváros topográfiájához A Kanizsai Boldogságos Szűzről címzett ferencrendi kolostor régészeti emlékei <i>Recent data on the topography of the medieval country town of Nagykanizsa</i> <i>(The archaeological remains of the Franciscan Monastery of Kanizsa dedicated to the Blessed</i> <i>Virgin Mary) . . . . .</i>	163
TUGYA BEÁTA:	Nagykanizsa–Miklósfa-Romlottvár (Botszentgyörgy vára) 16. századi állatsont leletei <i>Nagykanizsa–Miklósfa-Romlottvár (Castle of Botszentgyörgy)</i> <i>Animal bones finding in 16th century. . . . .</i>	185
SZ. SIMON ÉVA:	Várfoglalás vagy illúziókeltés? Az 1574. évi Kanizsa elleni oszmán támadás és következményei <i>Reservation or Illusions? Against Kanizsa in 1574 Ottoman attack and its consequences . . . . .</i>	201
MÉSZÁROS ÁDÁM:	Kiskanizsára költözött családok 1690 és 1760 között Újabb adatok Kiskanizsa településtörténetéhez <i>Families moved to Kiskanizsa between 1690 and 1760</i> <i>Recent data to Kiskanizsa's town history . . . . .</i>	217

KANÁSZ VIKTOR:	Nagykanizsa egyházi élete az 1778-1779-es <i>canonica visitatio</i> tükrében <i>The ecclesial life of Nagykanizsa in the light of canonica visitatio written in 1778–1779</i>	225
BERKI MÁRTON – BERKI SZILÁRD:	Egy „csinált város” téglái – Téglagyártás Zalaegerszezen <i>Bricks of an ‘artificial town’ – Brick production in Zalaegerszeg</i>	235
BEKŐ TAMÁS:	Patkó-rejtély Egy titokzatos dunántúli rablóvezér élete és Zala megyei rablásai <i>Patkó mystery</i> <i>A mysterious Pannon bandit’s life and robberies in Zala County</i>	271
MOLNÁR LÁSZLÓ:	Zsidó családok Pákán <i>Jewish families in the village of Páka</i>	305
ISKI SZILVIA:	Keszthelyi pitaval anno Gyilkosságok a Balaton-parti településen a 20. század elején – a korabeli sajtó tükrében <i>Murders in the lakeside town of Keszthely in the early 20th century –</i> <i>in the light of contemporary press</i>	331
CSEH VALENTIN:	A célkeresztben egy Liberator <i>Targeting a Liberator</i>	341
BEKŐ TAMÁS:	Az 1956-os forradalom Zalatárnokon <i>The Revolution of 1956 in Zalatárnok</i>	347
KARDOS LAURA:	„Egy ú. n. kastély-múzeum” 40 éves a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum állandó enteriőr-kiállítása <i>„A so-called Palace Museum”</i> <i>The permanent interior exhibition of the Helikon Palace Museum in Keszthely is forty years old</i>	383
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Aki egybeforrasztotta a múltat a jövővel A 160 éve született Stróbl Alajos művészi indulásáról <i>The person who brought past and future together</i> <i>About the beginnings of the artistic career of Alajos Stróbl (On the 160th anniversary of his birth)</i>	395
KARDOS FERENC:	Határtalan Zala Egy magyar-osztrák-szlovén hármashatár vizsgálat zalai tanulságai <i>Zala – a county without borders</i> <i>The experiences of a study in the Hungarian-Austrian-Slovenian tripoint area</i>	405

Sz. Simon Éva

Várfoglalás vagy illúziókeltés? Az 1574. évi Kanizsa elleni oszmán támadás és következményei*

I. Murád időszakától (1362–1389) kezdődően az Oszmán Birodalom tartományainak egy részében a földterületek hasznosítása az ún. tímár-rendszer alapján történt, melynek jellemzője az állami földek javadalomba adása volt. A 16–17. század folyamán a hódoltságban szolgálatot teljesítő oszmán katonaság és állami alkalmazottak is ilyen szolgálati birtokokban kapta fizetését. A javadalomként kiosztott birtokok hasznélvezőit itt is, éppúgy ahogy birodalom szerte mindenütt, birtokadományozási naplókban (tímár rúznámcsékban)¹ tartották nyilván. A 16. század utolsó negyedéből fennmaradt hódoltságra vonatkozó kötetekben többször találkozhatunk egy zavarba ejtő bejegyzéssel. Több tucat, bátorságával magasabb jövedelmet kiérdemlő szpáhi és várvédő katona a bejegyzések szerint a „Kanizsa nevű határvár elfoglalása során vitézkedett”.² Tették ezt mintegy negyed századdal azelőtt, hogy a magyar védelmi rendszer egyik kulcsa, Kanizsa vára oszmán kézre jutott volna.³ Az „elfoglalás” során nyújtott teljesítményükért a szpáhik 1500–2000 akcse javadalomemelésben (*terakki*⁴), a várvédő zsoldosok kezdő tímár-birtokban részesültek. Ez az indoklás több tímár-adományozási napló szövegében is megtalálható. Az első az 1572.

május 16-tól 1575. november 8-ig tartó időszakot felölelő kötet, amelyet Budán, a vilájet székhelyén tartottak és vezettek; illetve egy másik, Isztambulban őrzött központi példány, amelynek időköre részben fedi a fenti időszakot, 1575. április 12-től 1576. február 6-ig tart.⁵ Adataik ugyan eltérő időpontú keltezéssel, de részben megegyeznek. A legelső, Kanizsa várának „elfoglalása” során végrehajtott vitézi tettel indokolt jövedelememelésről szóló bejegyzés 1574. július 26-án kelt, azaz több mint 26 évvel Kanizsa oszmán megszállása előtt.⁶ A bejegyzéseket majdnem két éven át, 1576. februárjáig követhetjük nyomon. Ekkor a kötet-sorozat megszakad, s csak 1584 januárjából maradtak fenn újabb példányok.⁷ A mintegy nyolc évvel később kezdődő időszak rúznámcséinak egyelőre csak szűrőpróbaszerű vizsgálata során azonban már nem találkoztam a fenti indoklással.

Vajon mi lehetett az az esemény, amelyet az 1568 óta érvényben lévő drinápolyi békeszerződés ellenére a hódoltsági oszmán hadvezetés Kanizsa várának elfoglalásaként jelentett a Portára?⁸ Vajon fennmaradt-e a magyar történetírásban is a híre, és ha igen, miként ismerjük azt? Ahhoz, hogy Kanizsa „elfoglalásának” időpontját minél szűkebb időhatárok között kereshes-

* A tanulmány az OTKA K 108919 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ A forrástípus értékéről magyar nyelven legújabbban Dávid Géza írt részletesen. Dávid Géza: *A tímár rúznámcsészek jelentősége az oszmán birtoklástörténet és archontológia szempontjából. Keletkutatás*, 2014. tavasz, 45–57.

² „*Kanije nam (harbi) kale fetihinde yoldaşlık edip...*”

³ Georg Paradeiser 1600. 10. 22-én adta fel Kanizsa várát.

⁴ Az arab eredetű *terakki* kifejezés növekedést, fejlődést jelent. A tímár-rendszerben az államnak (katonai vagy polgári területen) tett szolgálatok fejében lehetett jövedelememelésre szert tenni. A *terakki* kifejezés ez esetben a javadalombirtokosok kezén lévő ellátmányterületek (*dürlük*) új területekkel történő megnövelésének, vagy új jövedelmekkel történő kiegészítésének jogát, s annak mértékét fejezi ki. Az oszmán katonaság ilyen típusú motiválásáról részletesen lásd Emine Erdoğan Özünlü: *Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: „Terakki” Tevchi*. In: *The Journal of International Social Research*. Vol. 3/11 Spring 2010. 238–244.

⁵ Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Wien, Türkische Handschriften, Mxt. 571.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Defterhane-i Amire Defterleri, Timar Ruznâme Defterleri (A.DFE.RZ.d.) 42.

⁶ ÖNB Mxt. 571. fól. 237r.

⁷ BOA Kamil Kepeci, Divan-i Hümayun Tahvil Kalemi Defteri (KK.d.) 325.

⁸ Az 1568-ban nyolc évre megkötött drinápolyi béke tiltotta a másik fél területére eső falvak, városok, várak elfoglalását. Ennek ellenére 1575-ben a somogyi Fonyód vagy a felvidéki Kékkő és Divény is oszmán kézre esett. A boszniai törökök szintén a várak ostromát szigorúan tiltó „szent békességet” figyelmen kívül hagyva foglaltak el 1576 és 1578 között számos, az Unától északra fekvő királyi végvárat (Zrin, Gvozdansko, Bužim, Cazin, Ostrožac stb.). Pálffy Géza: *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*. Pápa, 2000. 53.

sük, meg kell vizsgálni azt a mechanizmust, ahogyan az oszmán javadalmozási rendszer működött, azaz hogy milyen lépésekben és mennyi idő alatt volt egy vitézi tett javadalombirtokra váltható.

*

A rendelkezésünkre álló két tímár-adományozási naplóban olvasható bejegyzések egyöntetűen egy 1574. május 13–22. között kiadott (muszlim datálás szerint 982. muharrem hó utolsó harmadában kelt) szultáni nemes parancsra (*hükmi-şerif*) hivatkoznak, amely elrendelte a harcban magukat kitüntető katonák jövedelememelését. Ennek a parancsnak a másolata szerencsére fennmaradt a szultáni tanács, a díván elé terjesztett ügyeket tartalmazó 25. számú protocollumban, egy oszmán nevén önmagát *Mühimme defterinek* nevező kötetben, még hozzá a jutalmazásra felterjesztettek névsorával együtt. Mivel a *mühimme defterik* csak ritkán tartalmaznak személynév-listákat, ezért ennek a bejegyzésnek a forrásértéke rendkívülinek nevezhető.⁹ Az 1574. május 16-ai dátum alatt ugyanis nem egy, hanem egyszerre két ilyen szultáni parancs másolatát is megtaláljuk.¹⁰ Mindkettő a Kanizsa nevű határvár elfoglalása és kirablása során vitézkedő, javadalomemelésre felterjesztett szpáhik névsorát és az ügyben hozott uralkodói döntést tartalmazza. A két lista nem azonos egymással, nem is tartalmaz semmi átfedést. Az első Szokollu Musztafa budai beglerbég (1566–1578) „A budai beglerbég szolgálinak jegyzéke” című pecsétes defterének, a másik „A szigetvári szandzsákbég, Ali bég jegyzéke” címen Isztambulba küldött felterjesztésnek a másolata.¹¹ Mindkét lista alján megtalálható a szultán döntése a jövedelememelések mértékéről. Ez a Kanizsa megrohanásában részt vevő

ziámet-birtokosoknak évi 2000, a tímár-birtokosoknak 1500 akce emelést rendelt; a lovas várvédőknek, a fáriszoknak a korábbi napi zsoldjuk kétharmadának ezerszeresében (*sülsan üzere*) határozta meg kezdő birtokuk jövedelmét; a Portáról Budára telepített lovasoknak, a gurebáknak évi 3000 akce, a szpáhik fiainak pedig 4000 akce kezdő tímár adását rendelte el. A két parancs összesen 320 személy nevét foglalja magában. A jegyzék kiállításának dátumából immár meghatározható Kanizsa „elfoglalásának” *terminus ante quemje*. A szóban forgó eseménynek mindenképpen 1574. május 16. előtt kellett történnie.

Az esemény *terminus post quemjét* keresve az első fontos adatként kínálkozik Szokollu Mehmed nagyvezír (1565–1579) parancsa, amelyről Bánffy Miklósnak, Zala vármegye főispánjának (1569–1579) egy 1571. márciusi levelében esik szó. Bánffy az ismeretlen forrásból származó információkat Batthyány Boldizsárral, a dunántúli végek helyzetét kiválóan ismerő, korábbi kerületi főkapitánnyal (1568) osztotta meg. „...az Memheth Bassa¹² peniglen sok ajándokot ígért az végbeli törököknek, főképpen az szigeti, pécsi és koppányi bégeknek, hogy ha valami családsággal az vagy valami móddal megvehetnék Kanizsát. Más felé az gyulai, szolnoki, hatvani bégeknek nagy ajándékokat ígért, hogy ők érte legyenek miképpen Egret megvehessék és ugyan nagy erősen parancsolja nekik, hogy mindenképpen érte legyenek...”¹³ A levélrészletből egyértelmű, hogy Kanizsa azonnali elfoglalásának terve, a béke ellenére, 1571-ben már biztosan felmerült. A szigetvári szandzsák katonasága mindent meg is tett a nagyvezér kívánságának teljesítése érdekében. Az első jelentős fegyvertényük 1571. április 2-án a vár vitész kapitányának, Thury Györgynek a lesre csalása és meggyilkolása volt. Tettük a tímár-rendszer mű-

⁹ Már a korábbi kutatások is felhívták a figyelmet a BOA Divan Kalemí, Mühimme Defteri (A.DVN.MHM.d.) 25. jelzet alatt nyilvántartott kötet iratfajtájának helytelen meghatározására. Annak ellenére, hogy a kötet borítója maga is a *Mühimme defteri* önelnevezést tartalmazza, Nejat Göyünc már 1967-ben felhívta a figyelmet, hogy az tartalmilag inkább a kinevezéseket és kisebb jelentőségű ügyeket tartalmazó *ruisdefterik* sorozatába illeszkedik. (Nejat Göyünc: XVI. Yüzyılda Ruıs ve Önemi. In: *Tarih Dergisi* 17/22 (1967 [1968]) 30.; Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005. IX–XXXIV. pp. elsősorban XIX. p.) Az 1574. évi példához hasonló jutalmazásra javasoltak listáira találunk példát két további kötetben. Egy, a Topkapı Sarayı-Müzesi Kütüphanesi (TSMK) İstanbul, Koşuşlar 888, (415b 1552. szept. 2.) jelzetű, az 1552. év fontos ügyeit tartalmazó mühimme defterben, míg egy másik, a tatár kán 1600-ban kelt tömeges előterjesztéseit tartalmazó, a BOA, KK.d. 255. jelzet alatt szereplő, a javadalombirtokok változását rögzítő kancellária által kibocsátott tahvil defteriben található. Fodor Pál: Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 109:2 (1996) 72.

¹⁰ BOA A.DVN.MHM.d. 25. 142–145. pp.

¹¹ Szokollu Musztafa pasa pecsétes felterjesztésének (*arz*) eredeti példánya is megtalálható a BOA İbnülemin Tasnifi Belgeleri, Askeriye (İE.AS) 1.46. jelzet alatt, 983. Zilhicce 29. (1576.03.30.) dátummal. Magán a töredékesen fennmaradt felterjesztésen azonban a keletkezés időpontját megadó dátum nem olvasható. A szandzsákbégek és beglerbégek központba küldött jegyzékeinek különböző formáiról és terminusairól részletesen Zekâi Mete: Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri. In: *Osmanlı Araştırmaları* XIX. İstanbul, 1999. 181–221. Az irat valódi dátumának a megállapítását nem segíti a másodikként fennmaradt, Ali bég nevéhez fűződő lista sem, mert 1574 előtt Szigetvár élén két Ali nevezetű bég követte egymást: 1571–1573 között Pirsiz Ali, majd 1573–1577 között Szári Ali bég. Dávid Géza: Szigetvár 16. századi bégjei. In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1993. 191.

¹² Szokollu Mehmed nagyvezír (1565–1579).

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Batthyány család levéltára, Missiles, (P 1314) No. 1989. Bánffy Miklós Batthyány Boldizsárhoz. 1571. március 19. Alsólendva.

ködési elvei alapján jutalmat érdemelt, amit hamarosan érvényesítettek is. Az indok ez esetben a Thury György elleni harcban való vitézkedés volt.¹⁴ Az esemény, bár nyilvánvalóan nem egyezik meg Kanizsa „elfoglalásának” esetével, iránymutatóul szolgálhat az ügymenet vizsgálatában. A Thuryval kapcsolatos első rúznámese bejegyzés 1572. június 25-ei dátumú, azaz Kanizsa kapitányának halála után bő egy évvel született.¹⁵ Az eltelt idő alatt a tartományi vezetőknek – ami a magyar területeken általában a szandzsákbégek vagy a beglerbégeket jelentette – össze kellett írniuk a katonai vállalkozásban kiemelkedő teljesítményt nyújtó katonák nevét és eddigi javadalmuk összegét.¹⁶ Az így elkészült és lepecsételt felterjesztés (*arz*) tartalmazhatott egyetlen nevet, vagy úgy, mint esetünkben, állhatott személynévlistából.¹⁷ Ahogyan Kanizsa esetében is láthattuk, ezt a pecsétes deftert juttatták el a tartományból a fővárosba, hogy a szultáni tanács döntést hozhasson a jutalmazások mértékéről. Az ennek alapján kiadott uralkodói döntés a *hükmi-şerif*, amely jogalapot teremt az adományozásra, ezért a tímár-adományozási naplókban is hivatkoznak rá a növekmények (*terakki*) bejegyzése során. A Thury György ellen vitézkedő katonák egy 1571. június 15–24. között kiadott szultáni parancsra hivatkozva kapták emelésüket. A hős kapitány halála és az uralkodói döntés között tehát csupán két és fél hónap, pontosan 83 nap telt el.¹⁸ A birtokadományozások forгатókönyve szerint az uralkodói döntést ezután visszajuttatták a felterjesztőnek.¹⁹ Az uralkodói parancslevél azonban csak a jogosultságot igazolta. A növekmény érvényesítésének további feltétele volt, hogy a beglerbég utalványban (*tezkere*) tudassa a szultáni tanáccsal, hogy talált üres szolgálati birtokot a várományos számára, s azt az illetőnek oda is adományozta. Ez volt az adományozási procedúra legbizonytalanabb része.

A megfelelő szabad birtok felkutatása hosszú ideig, akár évekig is eltarthatott. Időközben egy határvidéki harcokban aktív várományos akár újabb és újabb emelésekre szerezhetett jogot vitézkedésével. Ha végre sikerült elérnie célját, a beglerbég *tezkeréje* alapján a Portán névre szóló, és személyleírását is tartalmazó adományozási diplomát (*berat-i hümayun*)²⁰ állítottak ki a vitézségével javadalomemelésre jogosult katonának. Ha ezért a szultáni oklevélért a várományos 6 hónapon belül folyamodott, akkor nevét és megnövekedett jövedelmét bevezették a *rúznámcséba*.²¹ A felvázolt ügymenet elhúzódó birtokkeresési szakasza miatt lehetséges tehát az, hogy egy vitézkedésre alkalmas adó eseményre mint indokra több éven, néha akár egy évtizeden keresztül is hivatkoznak a tímár-adományozási naplókban.

Amennyiben a Thury György legyőzését követő birtokkiutalások időrendjéből indulunk ki, és feltételezzük, hogy a Buda és Isztambul közötti utat a kanizsai határvár „elfoglalásában” vitézkedőket tartalmazó felterjesztés is hasonló időtartam alatt járta be, akkor 1574. februárjának utolsó napjai körül kell az eseményt keresnünk. Ebből az időszakból több, Kanizsát ért török támadásról szóló híradás is fennmaradt a magyar *missilis* anyagban. 1574. február 28-án a következőképp számolt be Csáktornyról Kaptyánffy István az országgyűlésre tartó Zrínyi Györgynek, Légrad kapitányának a török készülteiről: „...*Hírt egyebet nem tudok Nagyságodnak írni, hanem az terek az-uta fogva miuta az Kanizsát megégették mind készen vannak, és még többen gyülekeznek, hajókat sokat szekerekre Babolcsán felrakatják, deszkákat sokat farragatnak, temérdek szélesek, hat és nyolc sing hosszúakat, mind szekerekre szerzik ott Babolcsán. Nem tudom, mit akarnak. Hanem ha immár az Úr Isten alá húzta Nagyságodat, kérem az Istenért is, siessen ide*

¹⁴ „*Turi Görg muharebesinde yoldaşlık edip.*” Az eseménnyel részletesen foglalkozik Nedim Zahirović: A határvidékben rejlő lehetőség. Thury György halála és Berzencei Mehmed aga felemelkedése. In: *Aetas* 26. (2011) 2. szám 116–119.

¹⁵ ÖNB Mxt. 571 fol. 17r. A megadományozottak, Dervis és Musztafa, az időközben Nógrádra helyezett korábbi pécsi bég, Mehmed fiai voltak. Mindketten 2000 akce emelésben részesültek a Thury György elleni harcban való részvételért. Ezt követően az indoklás négy éven át folyamatosan megjelenik, és még 1576-ban is gyakran felbukkan a tímár-adományozási naplókban. BOA A.DFE.RZ.d. 42.passim

¹⁶ Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982. 31–32. A balkáni területeken ez általában az alajbégek feladata volt. Erhan Afyoncu: *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)* Ankara, 2014. 51.

¹⁷ Ezeket a vitézkedéseket tartalmazó felterjesztéseket *yoldaşlık defter*inek, vitézségi jegyzéknek is nevezték. Mete 1999. 194–195.; Fodor 1996. 72.

¹⁸ Ez idő alatt a felterjesztés Budáról Isztambulba érkezett, ahol azonnal ellenőrizték a hitelességét, a rajta álló pecsét valóságát. A lefolytatott vizsgálat eredményét a felterjesztés hátsó oldalán jelölték is. Afyoncu 2014. 52. Csak az ilyen egyértelműen hiteles felterjesztések kerültek a díván elé.

¹⁹ Erre utal az alábbi fennmaradt példa, mely szerint az uralkodói döntést a felterjesztő kapta vissza: az 1566-ban Szigetvárnál vitézkedő Hamzaoğlu Ahmed nevére kiadott parancsot az udvar az öt felterjesztő Şemşi Ahmed pasa, ruméliai beglerbégnek küldte vissza. BOA Yabancı Arşivler (YB.) 04.1. (eredetijét a szófiái levéltár őrzi). Esetleg létezhetett más módszer is, mert Fodor Pál és Klaus Röhrborn véleménye szerint a katonáknak be kellett szerezniük saját, névre szóló *hükmi-şerif*jeiket is. Mivel nem hagyhatták el a sereget, megbízottaikat kellett Isztambulba küldeniük érte. Fodor 1996. 73.

²⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményében fennmaradt egyetlen birtokadományozási *berát* 1648-ban kelt. MNL OL Jankovich család levéltára, Jankovich IV. Miklós által gyűjtött iratok (P 1286) Fasc. 8 No. 11. A forrástípus leírása részletes példákkal Orhan Sakin: *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*. Istanbul, 2014. 241–243.

²¹ Fodor 1996. 73.

haza nagyságod! Ím, én is csak most jöttem Légrádról, az uraimmal mind ott alatt voltam, őriztünk az partokat, mert az víz szertelen igen kicsiny, az terek pedig untalan az partokat jargalják, nézik az vizet, ha nagy. Az uraimat ott alatt hagytam őrizni, az udvarbíró is ott alatt volt, de megírtam neki, hogy feljöjjön, csak az népet jómóddal hagyja őrizni ott alatt.”²² Március 2-án a Vas megyei Vépen tartózkodó Zrínyi György a következő kísérőlevellel küldte tovább Kapitánffy tudósítását a Dunántúl másik nagybirtokosának, Batthyány Boldizsárnak Pozsonyba: „...Továbbá ami hírt énnekem onnét alul írnak, ím, ezen órában adták meg levelet, kit in peciem oda küldöttem kegyelmednek, megérti kegyelmed belőle mint vagy on ide alá a do-log. Ezen órában én is Isten segítségéből alá indulok. De azon kérem kegyelmedet, hogyha kegyelmednek tetszik, szólna kegyelmed Őfelségének, kegyelmed ez én szómmal, miért hogy a török ilyen nyilvánvaló rablásokat művel, adna Őfelsége nekünk is szabadságot reája, hogy ahol árthatnánk nekik, hadd ártanánk mi is. Bizodalom van Istenben, hogy e mostani kanizsai égetést meg torolhatnánk hamar idén.”²³ Zrínyi tehát nem folytatta útját Vépről Pozsonyba a március 1-én megnyílt országgyűlésre, hanem hazasietett Csáktornyára, és Batthyány Boldizsárt bízta meg a végek ügyének képviselésével a diétán.²⁴ Néhány nappal később az uralkodót is tájékoztatta távolmaradásának okáról, a Muraközt fenyegető veszélyről. Így írt március 8-án kelt levelében: „A törökök a kanizsai csata [kiemelés tőlem – S. É.] óta állandóan gyülekeznek. A falvak rablására készülnek s kastélyokat szándékoznak megszállni. Kénytelen vagyok örködni s figyelni, mert könnyen baj támadhat.”²⁵ A felsorakoztatott források alapján egyértelmű, hogy Kanizsa „elfoglalása” nem lehetett más, mint a magyar forrásokban kanizsai égetésként vagy kanizsai csataként megjelenő esemény. A támadás pontos dátumát azonban nem a levelek, ha-

nem a követjelentések és Stephan Gerlach naplója őrizte meg számunkra. A David Ungnad konstantinápolyi orátort kísérő Gerlach 1574 áprilisában a következőképpen számolt be az eseményekről: „21-én a követ urak a pasához lovagoltak Kanizsa miatt, melyet 74-es év húshagyó keddjén a törökök fölégettek.”²⁶ Ez az ünnep 82 nappal előzte meg a szultáni parancs kiadását. Ugyanerre a napra – azaz február 23-ról 24-re virradó éjjelre – teszi a Kanizsa ellen intézett török támadást a kortárs történetíró, Istvánffy Miklós is, bár az évszám pontos megadása nélkül.²⁷ A várban és városban uralkodó viszonyokról a következőképpen számol be: „Történet szerint akkoron utolsó napja vala annak az időnek, melynek elmúlása után az keresztények osztán az húsételtől megszűnnek, s arraképest nem csak Alapy²⁸ [kanizsai főkapitány], de még az katonák s kisebb renden lévő tisztviselők jóllakásban lévén, s éjjel sokáig itálnak esvén, az vigyázásokban restebbül járnak el.”²⁹ A szomszédos török végvár, Szigetvár akkori szandzsákbégje, Szári Ali (1573–1577) feltehetőleg már posztjára kerülésétől kezdve csak egy ilyen kínálkozó alkalomra várt. Istvánffy elmondása szerint folyamatosan figyeltette a várat. „Sziget végvárban egy Ali bég vala, kit az törökök Sárnak hívnak vala, vitéz és nyughatatlan elméjű ember, mely vezetéknevvel a miénktől is hívattaték.”³⁰ Midőn az nemigen régen Szolnokból Szigetbe ment volna, egy közrenden való katoná, Gáspár nevű (vagy hajlandóságából elméjének, melytől bántatik vala, vagy Alapytól valami bosszúsággal, melyet az beszökésre okul vett vala) hozzá beszökék, s arra ígéré neki magát, hogy Kanizsa városa az ő szolgálatja által megvéthetnék, hogyha az tó módra elterjedett sík jégen az gyalogok, általmenvén az árkon, erősen nekimennének. Melyet kicsiny munkával ítél vala, hogy meglehetne, onnét afelől, ahonnét az városból a várba járnak vala, s aholott az rárohanóknak semmi palánk ellenük nem vala, mivel

²² MNL OL P 1314 No. 24007.

²³ MNL OL P 1314 No. 53608.

²⁴ Kérését azonban Batthyány Boldizsár nem tudta hathatósan képviselni az országgyűlésen. Az uralkodó már propositiójában kifejtette, hogy vannak urak és nemesek, akik azzal a céllal, hogy a török területére üssenek, állandó rabló csapatokat tartanak. Minthogy ezzel a törököket felingerlik és a fennálló békét megszegik, a békebontókra büntetést kell szabni. Az uralkodónak ezt a kívánságát a rendek elfogadták, a portyázó csapatok megbüntetésében az 1557. évi törvényeket érvényben tartották. *Magyar Országgyűlési Emlékek*. VI. kötet Budapest, 1879. 6., 9., 31., 43.

²⁵ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból IV. A török hódoltság korából*. [Budapest, 1927.?] 393.

²⁶ *Ungnad David konstantinápolyi utazásai*. Szerk.: Szalai Anna. Budapest, 1986. 151.

²⁷ Istvánffy krónikájában nem jelöli meg pontosan az évet, csupán a napot határozza meg. Az esetet az 1573. évi események után mondja el, ezért több korábbi szakirodalomban is 1573-ra datálták az eseményt. Takáts Sándor kutatásai alapján Vándor László pontosította a dátumot 1574. február 20-ról 21-re virradó éjszakára. Vándor László: *Nagykanizsa. Városi monográfia, Első kötet*. Nagykanizsa, 1994. 313. Az 1574. év húshagyó keddjén valójában február 23-án volt.

²⁸ Nagyemleki Alapy Gáspár, a Thury Györgyöt követő tallóci Bánffy Bálint halála után Kanizsa főkapitánya (1573–1574).

²⁹ *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt történelme Tállyai Pál 17. századi fordításában*. 1/3. 25. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2009. 11.

³⁰ A magyar krónikákban a „Sziget Vári nyughatatlan Alibég”-ként szerepel. Petthó Gergely: *Rövid magyar krónika sok rendbéli fő históriás könyvekből...* Kassán, 1753. 124.

a mieink azt tudván, hogy afelől az mély vizek miatt bátorságosok lehetnének, csak vékony sövénnyel kerítették volna be a helyet, mely igen kevés munkával egy kicsiny ideig elhanyagolható. Ali azért a törököktől, kik ott rabságban szolgáltanak, s az helyeket jól tudóknak tartatnak vala, szorgalmasan az dolgot megkérdezvén, s az hadakozáshoz nem értő s gondviseletlen kapitánnak megtudott és próbált tunyasága miatt az jószerencsével való járásban nem kételkedvén, hogy szerencsét késértsen, azt végezé. S nem sokáig késvén az dologgal, kevesekkel tanácskozával felőle, az őalatta lévő végbeliek közül, s azok közül is, kik Soklyóst [Siklós], Pécsen, Kapost és egyéb helyeken valának, népet gyűjtte, s azokkal Segesde méne, s onnét setét estve, hallgatkozó sereggel megindulván éjjel, holdvilágon Kanizsához ére. És midőn az vártól nem messze néminemű berkes helyen megszállott volna, Gáspár pribéket egynehány törökkel elöl elbocsátá, hogy megjárva a jégen való gyalogösvényeket, melyeken az vásarasra kell vala rohanni, hozzája visszamenne.”³¹ Mielőtt az eseményeket ilyen szemléletesen leíró Istvánffy tudósítását folytatnánk, vessük össze a történetíró eddigi állításait más forrásokkal. A leírt események főszereplője Istvánffy szerint is ugyanaz a Szári Ali szigetvári szandzsákbég volt, aki a jutalmazásra javasoltak listáját a szultán elé terjesztette. A történetíró jól értesült, Ali valóban Szolnokról került Kanizsa szomszédságába. Életútja majdnem folyamatosan nyomon követhető. 1555-ben szolnoki fogolyötöd-szedőként (*emin-i pencik-i üserá*) kezdte pályáját, majd 1558–1560 között a budai vár azab ágajaként már több mint 500 gyalogosnak parancsolt. 1560-ban már szécsényi szandzsákbég. Onnét még 1570 előtt a füleki szandzsákba irányították, 1571-ben már Szegeden szolgált, ahonnan még ugyanabban az évben tovább került Szolnokra, majd 1573 márciusában Szigetvárra. Ezt követően némi bizonytalanság mutatkozik pályafutásában. 1574 és 1577 között legalább egy alkalommal elhagyta szigetvári szolgálati helyét egy jelenleg

meg nem határozható szandzsák élére. 1577 júniusában újra berátot kapott Szigetvárra, ahonnan csak 1579 végén távozott a klisszai szandzsák élére, majd rövid időn belül Hercegovinába. Ezt követően részt vett az iráni hadjáratban, ahol Pecsevi szerint Csildir beglerbégjeként 1580-ban hunyt el.³² Kortársai már Szigetvárra kerülésekor felettebb igyekvő, tapasztalt veteránnak tartották, aki a többi parancsnokoknál kiválóbb.³³ Szigetváron Szokollu Mehmed pasa nagyvezír unokaöccsét, a Thury György veszét okozó támadást vezető Pirszíz Ali béget váltotta fel. Pirszíz Ali 1573. május 20-án már utódja előbbi szolgálati helyén, Szolnok bégjeként kapta meg a Thury elleni harcban való vitézkedéséért járó javadalomemelését.³⁴

A történet másik főszereplője Gáspár pribék. Bár az ő személyét még homály fedi, annyi bizonyos, hogy a pribéki feladatkört nem egyedül töltötte be Ali bég szolgálatában.³⁵ Egyik társa, a „keresztény szüléktől való segesdi bég”, Stubiczai Naszúh, Istvánffy elbeszélésének szintén szereplőjévé vált.³⁶ Neve azért maradt fenn, mert ez alkalommal nem „kenyéradó gazdáját”, hanem a magyar oldalt és elsősorban saját magát próbálta szolgálni. Egy aranyos sisakért cserébe híreket ajánlott Alapynak a törökök terveiről, aki azonban Istvánffy története szerint fukarsága miatt nem állt rá az üzletre. Ha a Naszúhra vonatkozó forrásokon végigtekintünk, motívumai rögtön érthetővé válnak. Valójában nem volt bég, csupán egy segesdi náhijében 6000 akcsés tímár-javadalmat húzó, keresztény származású szpáhi, akit nem sokkal a kanizsai támadás előtt javasolt javadalomemelésre Ali bég azzal, hogy „a háború földjén (*dar-ül-harb*) bégfi [azaz nemes] volt, majd saját elhatározásából az iszlámra tért, s a magyarországi hadjáratokban képes kalauzi feladatra, minden szempontból szolgálatra alkalmas és szükségünk van rá.” A szultán méltányolta a kérést és 5000 akcse emelést parancsolt.³⁷ Naszúh „megvásárlása” azonban – úgy tűnik – nem sikerült tökéletesen, talán épp azért, mert megajánlott új jövedelmét

³¹ Istvánffy 10.

³² Fodor 1996b, 142., 137–138.; Dávid 1999a, 73.; Dávid 1993, 180. 31. jegyzet; Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest, 2014. 148.; Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Wien, Staatenabteilungen, Türkei (Turcica) I. Karton 30. Konv. 2. [1574. IV–V.] fol. 224r. (MNL OL Mikrofilmtár W 3443. tekercs); Turcica I. Karton 32. Konv. 3. [1576. I–IV.] fol. 180r. (MNL OL Mikrofilmtár W 3445); Dávid 1993. 165. Turcica I. Karton 39. Konv. 3. [1579. VII.] fol. 185v. (MNL OL Mikrofilmtár W 3452. tekercs); Turcica I. Karton 43. Konv. 1. [1580. XI–XII. und s.d.] fol. 198–199. (MNL OL Mikrofilmtár W 3456); Török történetírók III. 83.

³³ 1574 januárjában már 20 000 akcse emelésre tett szert Szigetváron, mondván, hogy „föltebb igyekszik, hasznavehető embereket és lovakat tart, (s maga is) hasznavehető, tapasztalt veterán, aki a többi parancsnokoknál kiválóbb” Dávid 1993, 163.

³⁴ Turcica I. Karton 34. Konv. 2. [1576. XI–XII.] fol. 155. (MNL OL Mikrofilmtár W 3447. tekercs.) ÖNB Mxt 571. fol. 108r.

³⁵ További neveket őrizte meg számunkra Takáts Sándor. Török pribék volt Lovincics Gergely, aki 1577-ben azt írta az uralkodónak, hogy „megismervén az én hitemet és Istenemet, jöttem ki Szigetből az én hitem mellé először Kanizsára...”, vagy Fahrer Gáspár kanizsai német vitéz, aki minden ok nélkül szökött a törökhöz. Arván maradt gyermekei és felesége Komáromba menekültek. Takáts Sándor: *Rajok a török világból* I. Budapest, 1915. 320–321.

³⁶ Istvánffy 10–11.

³⁷ BOA A.DVN.MHM.d. 25. No. 339. 33. Idézi: Dávid 1993, 164. 6000 akcsés birtoka megtalálható az 1570. évi tímár-defterben. BOA Tapu Tahrir Defteri (TT.d.) 503. 33. p. Emelése összegének viszont nincs nyoma az 1576-os ruznámcsban!

nem tudta rövid időn belül birtokra váltani. A fennmaradt tímár-adományozási naplókban nem szerepel a neve a magasabb jövedelmet elérők között. Az előremenetel bizonytalanságának felismerése ezért éppúgy kétkulacsosságának okává válhatott, mint keresztény gyökerei.

Istvánffy nemcsak a személyekről fest nagyon pontos képet krónikájában, hanem az időjárás és terepviszonyokról is. Állítása szerint Kanizsa lerohanásának éjjelén a közismerten a Kanizsa patak mocsarában fekvő erőd és a tőle keletre elterülő mezőváros körül jól járható vastag jég volt. Egy Kanizsa váráról és városáról az 1580-as évek elején készült alaprajz és a vár 20. századi ásatásainak jegyzőkönyve lehetőséget biztosít a terep pontos megismerésére és a török behatolás helyének megállapítására. Belőlük tudjuk, hogy a 16. század utolsó negyedében mind a várat, mind a tőle 600 méter távolságban fekvő mezővárost árok övezte. A mocsár közepén álló vár árka szélesebb és mélyebb volt, míg a szabálytalan négyszög alakú város, amely csak részben feküdt a mocsárban, mert keleti irányban egy kis dombra kúszott fel, keskenyebb árokkal volt kerítve. Ennek az ároknak a magasabban fekvő helyeire már csak magas vízállás esetén húzódott fel a mocsár vize, egyébként szárazárok volt. A két árokrendszert, a várét és a városét nyugat-keleti irányban a mocsáron áthaladó négy egymással párhuzamos árok kapcsolta össze. A város és a vár közötti mocsarat az egyik összekötő árok vonalában egy cölöpös hídút szelte át. A mezővárost a bemutatott mocsáron és árokrendszeren kívül palánkfal is védte, melyet a mocsár és a vár felé eső nyugati falszakasz kivételével, körben kisméretű rondellákkal erősítettek meg.³⁸ A nyugati falon nem volt semmi erősítés, úgy tűnik, enyhe és csapadékos időben kellő védelemül szolgált a négy csatorna és a mocsár vize a bent élőknek. *(1. kép)* Az 1574. év februárjáról azonban egyéb források is megerősítik, hogy amellet, hogy „gonosz, fagyos idő” volt,³⁹ még a folyók vize is „szertelen igen kicsiny” volt.⁴⁰ Elérkezett tehát Gáspár pribék tervének ideje. „Az tó módra elterjedett sík jégen az gyalogok” könnyen átmehettek, és ahol „az rárohanóknak semmi palánk ellenük nem vala”, azaz a város 280 méter hosszú nyugati, leggyengébb falának feltehetőleg híd előtti kelet-nyugati szakaszán néhány török élén Gáspár pribékkal behatolt a városba. Ott – és most

szóljon tovább újra Istvánffy – „egy kockás németnek fejét veszi, s a levágott ember fejét elvivén arra a helyre, aholott Ali megállott vala, visszamégyen. És hogy az álomtól s bortól elnyomatott kanizsaiak felette igen nagy hallgatásban volnának, nyolcszáz minden seregből kiválogattakat vitézek-felét, Taskyn és Kurt lovas hadnagyokkal bebocsát, s azok az éjszakának jótéteményével élvén, s a pribék előttük menvén, és senki eszében nem vevén, berohannak, Ali ugyanazon helyen várakozva megállapodék. Mikoron az piacra értenek volna, kiáltani kezdének, és akiket előtalálnak, mind megölek, azután foltonként-csoportonként, vagy tizedaljanként, aki mint akará, az ragadományra és öldöklésre eloszlanak szélel...Némelyek pedig osztán a házak kóborlásának s lovaknak istállókból kivivésének fordulván, felprédálván azokat, sok mindkét nembeli embereket, gyerekeket s asszonyállatokat fogának, és a közel lévő berekben veszteglő Alihoz egynehány rabokkal követeket küldének, jelentvén, az várust hatalmokban lenni. Melyet meghallván az ellenség, mely vele vala, az nyereség kedvéért, senkinek parancsolatjával sem gondolván az városszerte prédának esett társok közé elegyedének.”⁴¹

Istvánffy elmondása alapján a Kanizsa „elfoglalását” eredményező akció három szakaszban zajlott le:

1. a felderítés szakaszában Gáspár pribék és a gyalogosok hatoltak be Kanizsára;
2. a támadás szakaszában a berekben várakozó haderő fele, mintegy 800 fő „Taskyn”(?) és Kurd lovas agák vezetésével rárohant az alvó városra és „elfoglalta” azt;
3. a kirablás szakaszában az Ali béggel várakozó maradék haderő is prédálni állt.

*

Istvánffy szerint a támadásban összesen mintegy 1600-an vettek részt. Közülük 320 főt név szerint is biztosan ismertünk, mert a rablásban és prédálásban nyújtott vitézi teljesítményével jövedelememelésre, illetve kezdő tímár-birtokra vált méltóvá, s személy szerint szerepel a felterjesztésekben, illetve az 1574. május 13–22. között kiadott szultáni parancsban. A róluk készült táblázat a jutalmazottak birtok- és csapatnemenkénti megoszlását mutatja a felterjesztések

³⁸ Méri István: *A kanizsai várásatás. Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához*. Budapest, 1988. 48., 55.

³⁹ Batthyány Boldizsár nagynéje, Svetkovics Katalin levele Kerecsény Judithoz. MNL OL P 1314 No. 4105. (1574.02.17.)

⁴⁰ MNL OL P 1314 No. 24007.

⁴¹ Istvánffy 11–12.

alapján. (1. táblázat)⁴²

A listából látható, hogy a szóban forgó katonai vállalkozás eredményeként jövedelememelésre, illetve kezdő szolgálati birtokra ültetésre javasolt személyek kivétel nélkül valamelyik lovas alakulat tagjai voltak. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a támadás első szakaszában főszerepet játszó gyalogos haderő is elnyerte jutalmát valamilyen formában. A javadalombirtokos a már korábban is szpáhiként szolgálók köréhez tartozás és az oda való bekerülés azonban mindenképp az adott személy lovas szolgálatra való képességét feltételezte.⁴³

A jövedelememelésre javasoltak legnagyobb csoportját, 64%-át a szpáhik alkották. Az összesen 205 fős csoportjukban a szigetvári szandzsák szpáhijai képviseltették magukat legnagyobb számban. A szandzsák összesen 75 ziámet- és tímár-birtokosából⁴⁴ 42 szerepel a felterjesztésekben. Egy kivételével mind-egyiküket Musztafa budai pasa javasolta jövedelememelésre, éppúgy, ahogy a szomszédos pécsi és koppányi szandzsák szpáhijait is. Feltűnő, hogy Szári Ali bég saját záimjai közül senkit sem, de tímárosai közül is csupán egyetlen személyt javasolt, ami talán a felterjesztések szabályrendszerére is vet már némi fényt. A közeli pécsi szandzsákhoz tartozó szpáhik 120 fős állományából⁴⁵ már jóval kevesebben, csak 20 fő volt előlépésre érdemes, a koppányi 50 szpáhi⁴⁶ közül mindössze 8 a két felterjesztés szerint. Ezzel szemben viszonylag nagy számban képviseltették magukat a vállalkozásban a Balkánról érkezők. A szendrői szandzsák 14 szpáhiját a budai beglerbég, míg további 8 katonáját a szigetvári bég terjesztette fel. Kisebb számban a távolabbi, Tisza menti és Észak-magyarországi szandzsákokban birtokló katonák is részt vettek a vállalkozásban. Szegedről 12 fő,

Szolnokról 8 fő, Fülekről 8 fő volt emelésre érdemes. Az ő megjelenésük nem pusztán a véletlenen múlhatott. Szembetűnő, hogy elsősorban olyan helyekről érkeztek, ahol korábban Szári Ali bég szolgálatot teljesített. Sőt, közöttük találjuk Ali bég Szolnokon birtokló fiát is, aki családi kapcsolata révén kaphatott hírt a vállalkozásról, vagy a pesti gyalogos azabok Szegeden ziámet-birtokló agáját Alit, aki esetében nem zárható ki, hogy a budai beglerbég parancsára egész azab egységével együtt vett részt a kanizsai portyában, s hívta magával a szegedi szpáhikat is.⁴⁷ Ez utóbbi feltételezések azonban csak a szpáhi katonaság kapcsolatrendszerének alapos vizsgálatát követően lesznek bizonyíthatók. De találunk a javadalmazottak között távolabbról érkezettek is. Egy-két izvorniki, kösztendili, de még móreai szandzsákhoz tartozó résztvevőt is.

A felterjesztettek másik nagy csoportját a zsoldos várkatonaságból tímáros-állományba kerülők alkották. A különböző csapatnemekhez tartozók (fáriszok, gönüllük, gurebák) összaránya mintegy 25% volt. Az összesen 83 katonát kitevő csoportnak majdnem fele (37 fő) a szigetvári szandzsák váraiban szolgálatot teljesítők közül került ki. Rajtuk kívül budai és szolnoki segédhadak vettek részt a vállalkozásban. A csapatnemek közül úgy látszik, hogy a várak lovas elit alakulatához tartozó fáriszok voltak jelen legtöbben, ez esetben is szigetvári túlsúllyal. Szigetvár várának 140 fős állományából⁴⁸ 21 fő kapott emelést, kereken 15%. A megjutalmazottak 4 fő kivételével az 1. agaság kötelékébe tartoznak. Ebből a számadatból, illetve abból, hogy a fáriszok első agája, Dervis maga is a listán szerepel, feltételezhető, hogy a szigetvári fáriszok 1. agasága, a maga 70 emberével részt vett a

⁴² A Szokollu Musztafa pasa Isztambulba küldött eredeti felterjesztése mellett található egy összesítő jegyzék. Ezen, annak ellenére, hogy Ali szigetvári bég felterjesztése nem maradt fenn eredetiben, mind a pasa, mind a bég által javasolt személyek összesített létszámadatai szerepelnek, bizonyítva, hogy a két jegyzék nem véletlenül került egymás mellé. Az összesítő némileg más csoportosításban adja meg a jövedelememelésre felterjesztettek létszámát. A budai pasa eszerint összesen 251 személyt, míg Ali bég 68 főt javasolt megjutalmazásra. A ziámet és tímár-birtokosok létszámaiban nem találunk eltérést a névsoros jegyzékekhez képest. A „*nefer*”-ként (jelentése: fő, személy) megadott fáriszok esetében azonban már igen. Musztafa pasánál kettővel kevesebb (52), míg Ali bégnél hárommal több (18) található belőlük az összesítőn. A budai pasa esetében külön kezeli a jegyzék a portai lovasok közül kezdő tímárra pályázó gurebákat, akik egyel többen (10) vannak az összesítőn, és a szintén első birtokra váró, önkéntesen hadra kelő záimfikát, akik esetében kettővel (10) szerepel több. Ali bég összesítője ezt a két csoportot nem nevezi meg, viszont megad 17 darab *garib yiğit*-nek nevezett személyt, akiket szintén az önkéntesek közé sorol a szakirodalom. Ebben az esetben ők a szandzsákbég névsoros jegyzékén szereplő kezdő tímárosokkal azonosíthatók, de egyel kevesebben vannak, mint a névsoros jegyzékben. Az összesítő lista nem említi viszont a névsoros jegyzékben szereplő gönüllüket és martalócotkat, akiknek szintén az önkéntesek között volna a helyük. Végezetül más színnel, elkülönítve újra összeszámolja az agákat (7, illetve 1 fővel), akiket már mint javadalombirtokosokat egyszer számba vett. Nem zárható ki, hogy ezt az önkéntesek különböző csoportjainak összegzése során elkövetett pontatlanságok korrigálására teszi. Ezzel a korrekcióval a végösszegek végül szinte teljesen megegyeznek. A jegyzék megemlíti, sajnos felterjesztő nélkül, a más parancsral kapott *bedeli* tímárokat és egy miralaj növekményemelését, valamint a pécsi bég egy felterjesztését is.

⁴³ A gyalogos alakulatok kollektív szolgálati birtokra ültetése az 1570-es évektől volt általános.

⁴⁴ BOA TT.d. 503.

⁴⁵ BOA TT.d. 480.

⁴⁶ BOA TT.d. 505.

⁴⁷ BOA A.DFE.RZ.d. 42. p. 615.

⁴⁸ A várvédők létszámadatainak forrása Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. I–III. kötet, Budapest, 2007. passim.

Kanizsa elleni támadásban.⁴⁹ Jól megfigyelhető, ahogy a vállalkozásban résztvevő fähriszok területi hovatartozása kirajzolja a portya felvonulási útvonalát. A környező várak közül elsősorban a csapatösszevonások szokásos színteréül szolgáló Babócsa és a közelében fekvő Barcs fähriszai közül javasoltak többeket jövedelememelésre (7+6 fő lépett újonnan szpáhi sorba), míg a portyák általános útvonalán fekvő s a jelen felvonulás során is érintett Segesdről⁵⁰ további öten. Ez a létszám azonban a várak több mint másfél-másfélszáz fős állományának csak csekély töredéke volt. Hogy a teljes katonaság mekkora hányada vett részt a portyán, biztosan nem lehet tudni. Lakról 1, Sellyéről 1, Kaposvárról 3 főt jutalmaztak. A berzencei fähriszokat, valamint a szomszédos koppányi és pécsi szandzsák várkatonáit talán azért, mert a felvonulás útvonalából kiestek, nem mozgósították (vagy csak nem nyújtottak kimagasló teljesítményt?). Inkább érdekességnek számít, hogy egy-két fővel Buda, Kizilhiszár, Fehérvár, Hatvan, Szolnok, Csongrád, Fülek vára is képviseltette magát. Ők minden bizonnyal a Szokollu Musztafa által küldött csapattal érkezhettek, amit az is bizonyítani látszik, hogy a beglerbég javasolta jövedelememelésüket.

A kanizsai támadás alkalmából nemcsak a várkatonaság, hanem az önkéntes haderő (martialócok, záimfiak, *garib yiğit*) számára is kiosztásra kerültek kezdő tímárok, a javadalmazottak közel 9%-a újonnan került be a szpáhi rendjébe. Ellentétben a két nagyobb csoporttal, az ő tímáros-állományba kerülésüket elsősorban a helyi hadvezetés támogatta, nagyobb részüket Ali szigetvári bég javasolta. Ebbe az állományba azonban mind a feltörekvők, mind a szpáhi fiai, mind a mázull állományba került szpáhi beletartoztak.⁵¹

A mellékletben látható összegző táblázat az ismert személyek szandzsákhoz tartozását mutatja (2. táblázat). Az itt felsorakoztatott adatokból jól látszik, hogy a vállalkozás szervezése Szigetváron folyt a környező szandzsákok támogatásával. Ebben a kérdésben azonban némi kétségünk támadhat Istvánffy elbeszélésének helytállóságát illetően, miszerint Ali „nem sokáig késvén az dologgal, kevesekkel tanácskozáván felőle, az őalatta lévő végbeliek közül, s azok közül is, kik

Soklyóst [Siklós], *Pécsen, Kapost és egyéb helyeken valának, népet gyűjtte.*” Ez a szüksézáví és némileg bizonytalan felsorolás épp a pécsi szandzsák hadinépét emeli ki részletesebben a vállalkozás tanácsadói között. Ennek alapján eddig bemutatott forrásainkban talán alulreprezentálnak tűnik a pécsiek, de különösen a siklósiak aránya. Ha a tímár-adományozási naplók adatait összehasonlítjuk a jutalmazásra javasoltak két listájával, illetve a felterjesztések összesítőjével, azonnal kiderül, hogy eredetileg nem csak ez a két fennmaradt jegyzék születhetett. Találunk olyan neveket is, amelyek a rúznámcsékban szerepelnek, a felterjesztettek listájában viszont nem.⁵² Közöttük épp a pécsiek vannak legtöbben. A vállalkozásban például biztosan részt vett a rúznámcsék szerint a két felterjesztésben nem szereplő Musztafa pécsi alajbég több pécsi katonával, de ott volt Kanizsán Musztafa simontornyai alajbég is, akit önállóan terjesztett fel Ali szigetvári bég javadalomemelésre épp a kanizsai csatában való részvételéért.⁵³ Annak ellenére, hogy eddig nem került elő, joggal feltételezhetjük tehát, hogy a Kanizsa körül fekvő többi szandzsák előjárói is megtették javaslatukat, ha nem is hosszú lista formájában. A kérdésben az időszak szultáni tanácsi határozatainak tüzetes átvizsgálása hozhat még új eredményeket. Mindezekből következően a javadalmazottak számát mindenképp 320-nál többre kell becsülni, minimum 350 főre.

Az összlétszámot vizsgálva feltétlenül számolnunk kell a hadművelet során tímáros állományban nem lévő és később sem kerülő, ezért a jegyzékekből hiányzó gyalogos haderővel. Jelenlétükre a fent már említett Ali pesti azab agának, és a barcsi azabok agájának, Iljásznak a jutalmazása utal.⁵⁴ Ha mindketten elhozták az irányításuk alatt álló katonai egységeket, az legalább 50 fővel növelte a létszámot. Ők vehettek részt a támadás első szakaszában.

A támadás második szakaszában az alvó városra rohanó és azt „elfoglaló” seregrész a javadalomemlések indoklásából kiindulva nem lehetett más, mint az önmagát kitüntető 320 ismert személy, továbbá azok, akiket az egyéb, eddig fel nem dolgozott vagy fenn nem maradt felterjesztésekben javasoltak. Az ő

⁴⁹ Mxt. 626 p. 187–188. A forrást Hegyi Klárának köszönöm, aki felhívta rá a figyelmemet és rendelkezésemre bocsátotta másolatát.

⁵⁰ Vd.: „S nem sokáig késvén az dologgal, kevesekkel tanácskozáván felőle, az őalatta lévő végbeliek közül, s azok közül is, kik Soklyóst [Siklós], Pécsen, Kapost és egyéb helyeken valának, népet gyűjtte, s azokkal Segesdét méné...”

⁵¹ Amennyiben nem bizonyították vitéségüket, az előírások szerint a mázullá lett szpáhiaknak 7, a szpáhi fiaiaknak 19 év után elvesztették birtokszerezésre vonatkozó jogukat. Fodor 1996, 67.

⁵² A rúznámcsék áttekintése alapján még legkevesebb 22 fő felterjesztése történt meg a kanizsai vár elfoglalásának indokával. ÖNB Mxt 571 passim, BOA DFE RZ d. 42. passim.

⁵³ Az indoklás arra utal, hogy ő nem vett részt a foglalásban, csak a kirablásban segédkezett.

⁵⁴ BOA A.DVN.MHM.d. 25. 127. p.

esetükben számolni kell a szpáhik kíséretével és esetleges vérteseivel is. De nem feledkezhetünk meg arról a névtelenül maradt tömegről és kíséretéről sem, akik Kanizsa „elfoglalása” során nem kaptak elismerést. Soraik között biztos, hogy több lovastized katonasága is jelen volt és a tímáros állományba visszakerülni vágyók csapatai is. Mindent összevetve, és azt is figyelembe véve, hogy Istvánffy adatai eddig szinte megkérdőjelezhetetlenül hitelesnek bizonyultak, nem tűnik irreálisnak a történetíró által sugallt 1600 fő körüli összlétszám elfogadása. Ezt erősítik meg az ugyanebben az időben zajló Kulpa menti oszmán portyázások fennmaradt forrásai is, melyek szintén 2-3000 fős török seregek beütéseiről szólnak.⁵⁵

*

A továbbiakban egy rövid kitérő erejéig érdemes beletekinteni a kanizsai vállalkozásban jövedelememelésre szert tett katonaság sorsába, s megvizsgálni, hogy melyik csoportjuk tudta leghatékonyabban érvényesíteni jogait. A szpáhik vezető rétegének, a záimoknak 37 fős csoportjából mindaddig 14 személyről (39%) tudjuk biztosan, hogy meg is szerezte *berátját*, azaz szandzsákbégje talált számára birtokot vagy átmeneti megoldást, mert 1574 júliusa és 1576 februárja között bekerült neve a rúznámcsékba. Közülük elsőként épp a szolnoki Arszláné, aki Szári Ali bég fia volt.⁵⁶ Bár a javadalomhoz jutottak aránya első látásra talán gyengének tűnhet, még akkor is, ha számításba vesszük a forrásul szolgáló rúznámcsé defterek 1576 februárja utáni hiányából adódó hibaszázalékot. A javadalmazottak életútjának vizsgálata azonban hamar magyarázattal szolgál. A 14 fő között nem találunk egyetlen olyan személyt sem, akinek a Kanizsa „elfoglalásáért” szerzett *terakkija* az első lenne a beváltatlan emelések sorában. Csupán két katona tudta a második *terakki* megszerzése után birtokra váltani vitézkedését. Egy személy a harmadik, hárman a negyedik, négyen az ötödik és további hárman a nyolcadik emelést követően találtak csak maguknak birtokot, illetve legalábbis formális megoldást növekményeik érvényesítésére. Többen közülük (21%) – talán megunva a sok éve tartó várakozást – addigi birtokukat fogadták el magasabb

jövedelemmel, hogy legalább látszólag emelésükhöz jussanak, ami azonban reáljövedelem-növekedést nem eredményezett.⁵⁷ Legrégebb óta a mohácsi szandzsákból a pécsibe átkerülő, 1574-ben 24 500 akcse jövedelemmel rendelkező Bálí aga várt. 1568-tól kezdve folyamatosan vitézkedett a koppányi, a füleki, a szolnoki, a pécsi és a szigetvári végeken, míg végül nyolcszori emelés után 1575 májusában változatlanul fogadta el korábbi birtokát magasabb, 45 500 akcsés jövedelemmel. Vesztesége – 21 000 akcse – óriási volt.⁵⁸ A rendszer tehát nem kényeztette el még a felső katonarétegét sem.

A 168 tímáros szpáhi esetében még ennél is rosszabb arányokkal találkozunk. A vizsgálható időszakon belül közülük – eddigi kutatásaim alapján – mindössze 35 főnek (21%) sikerült érvényesíteni vitézkedése eredményét, bár az mindenképpen figyelemre érdemes, hogy 9 személynek rögtön elsőre. Ezek a jövedelmek egy kivételével mind 10 000 akcse alattiak voltak, és az emelés után is 10 000 akcse alatt maradtak. Mások viszont bőven végigharcolták a magyar végvidéket, hogy végre „meggazdagodjanak”. A *mázúlból*, azaz várakozási állományból újra aktív állományba lépő 11 209 akcse jövedelemmel rendelkező szendrői Derjá bin Ahmed például már a szigetvári hadjáratban is részt vett, majd az azt követő Veszprém, Palota és Tata környéki portyák szinte mindegyikében vitézül harcolt. Az első uralkodói utasítást még 1567 áprilisában kapta, amelyet további 7 követett minden kézzelfogható eredmény nélkül. Az 1574. évi kanizsai portya után újra kitüntette magát a veszprémiek elleni támadásban is, amiért papíron ismét emelést kapott. Majdnem nyolc évi várakozás után, 1575 januárjában végül a szendrői szandzsákból Ahmed kethüda lemondásának köszönhetően találta meg azt a 24 098 akcse értékű ziámet-birtokot, amelyen végre beválthatta addigi 9 vitézi szolgálatának jutalmát.⁵⁹ Ugyancsak 9 *terakkit* gyűjtött össze a szintén *mázúlból* visszalépő, eredetileg 8000 akcsényi jövedelemmel rendelkező fehervári Abdi bin Musztafa. Ő azonban még Derjánál is aktívabban kereste a hadi vállalkozásokat, 1572-től, mindössze 3 év alatt tett szert a 9 emelésre. A Szerémségtől Egerig szinte mindenütt megfordult a budai vilájetben.

⁵⁵ A portyák során gyakran Kanizsához hasonlóan a horvátországi Sjeničak városát támadták. Védekezésül felmerült a környék lakosságának a Kulpától északra fekvő területekre költöztetése. MNL OL Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdi (E 185) Misseles, Nyáry Bernát Nádasdy Ferenchez 1573.02.27.; Tarnóczy Jakab Lőrinczfalvay Kristófhöz 1574.03.07.; Tarnóczy Jakab Nádasdi Ferenchez 1574.03.13.

⁵⁶ ÖNB Mxt. 571 fol. 237r.; Sudár, 2014, 148.

⁵⁷ ÖNB Mxt. 571 fol. 334v., 367v.; BOA A.DFE.RZ.d. 42. p. 41., 98., 256., 615.

⁵⁸ ÖNB Mxt. 571 fol. 334v.

⁵⁹ ÖNB Mxt. 571 fol. 283r.

Végül az esztergomi szandzsákban egy elhunyt társa helyén foglalta el 21 500 akcsés ziámet-birtokát.⁶⁰ Az arányokat tekintve látszólag leghatékonyabban a koppányi bég juttatta magasabb jövedelemhez szpáhiit. A kanizsai támadásban való részvétel következtében a teljes állomány 12%-a, míg a felterjesztettek 75%-a jutott alig 2 éven belül „jövedelememeléshez”. Az eredmény azonban ez esetben is csalóka. Nem volt mindenki olyan szerencsés, mint a 6000 akcsés tí márral rendelkező Mehmed bin Szinán, aki 2 év alatt Köröstől Szolnokig és Veszprémig végigportyázva a határvidéket több mint duplájára növelte javadalmát, és ötödik próbálkozásra *terakküit* egy 14 000 akcse jövedelmű birtokra váltotta. Valójában a koppányiak több mint fele ez esetben is csak magasabb értéken birtokolta tovább korábbi javadalmát.⁶¹ Annak ellenére, hogy az új javadalombirtokok kiosztását általában a portai alakulatok katonáinak birtokhoz juttatásával kezdték, s nekik volt a legnagyobb esélyük *terakkijukat* tí márral birtokra váltani, ez esetben a 83 kezdő tí márra váró várvédő katona közül mindeddig mégis csak tíznek a nevét (12%) találtam meg a rúznámcsékban. Hat fāriszét és négy gurebāét. A szigetvári szandzsák különböző váraiban szolgáló fāriszok általában a környéken, a szigetvári, fehérvári és a veszprémi szandzsák területén kaptak kezdő birtokokot.⁶² De találunk más példát is. Sokkal távolabbra került Szefer Abdullah szabadkai szeroda, aki a füleki szandzsákban szerezte meg első tí márral birtokát.⁶³ A budai gurebák közül egy a szigetvári, egy a szendrői, kettő pedig szintén a füleki szandzsákban lett javadalmas.⁶⁴ Ez a csoport, bár látszatra a legkisebb arányban tudta jogait érvényesíteni, valójában mégis a leghatékonyabbnak nevezhető, ugyanis a 12 javadalomhoz jutott várvédő 100%-ban érte el célját: a zsoldos katonák közül bekerült a javadalombirtokosok rendjébe. Birtokaik kiosztása a szabályoknak megfelelően, nagyon hamar megtörtént, 1574 augusztusa és 1575 márciusa között már ott található nevük a rúznámcsékban.

Ez a pár fenti példa már jól mutatja az alapvető tendenciákat. A javadalombirtokosok, annak ellenére, hogy az egész vilájet területén mozoghattak, inkább a környező régiók hadi vállalkozásaiban vettek részt. Ennek oka nem feltétlenül a bejárható távolságban,

hanem az információk áramlásának sebességében keresendő. Egy-egy hadi vállalkozás híre sokszor csak a személyes kapcsolatok útján jutott el a távolabbi helyekre. Pedig a jókor kapott hír nagy érték lehetett, hiszen rövid idő alatt előrejutni, sok emelésre szert tenni – ahogy a bemutatott példák is igazolják – csak a nagyon aktívan hadakozó szpáhiknak sikerült. Az ő esetükben inkább a terakkik beváltása okozta a nehézséget. A felvillantott példák azt bizonyítják, hogy kis értékű, átlagosan 10 000 akcsén aluli birtokot sokkal könnyebb volt találni. Az ilyen birtokok gazdái a javadalombirtokosok piramisának alján helyezkedtek el. Ahhoz az alacsony jövedelmű szpáhi-tömeghez tartoztak, akik között a különböző hadi vállalkozások során elszenvedett veszteség, de a szolgálat elhagyásának az aránya is legnagyobb mértékben volt tapasztalható. Kiesésük vagy kilépésük a birtokrendszeren belül üresedést eredményezett, ami elindított egy birtokváltási dominót. Ennek a jelenségnek és kísérőjelenségeinek a részletes bemutatása azonban e pár adat alapján biztonsággal lehetetlen. A szpáhi karrier-lehetőségeinek vizsgálata a további kutatások feladata.

*

Végezetül már csak egyetlen kérdés megválaszolása maradt hátra. Vajon hogyan lett az 1574. évi Kanizsa városa ellen vezetett portyából az oszmán forrásokban a „*Kanizsa nevű határvár elfoglalása*”? Miért állt érdekében Ali szigetvári bégnek és Szokollu Musztafa budai pasának azt az illúziót kelteni, hogy Kanizsa várát vették be, miközben a vár mellett fekvő várost támadták meg? Istvánffy a következőképp értékelte a történeteket: „*Ali a vér nélkül való győzelemmel az ép és sok prédával meggazdagult hadat hazavivé, és győzelemmutató fejedelem módjára Szigetben bevitették. Egyéb marhák nyeresége kivül, mely nagy sok bőséges volt, ezernél több emberfejek és hétszáznegyvennyolc lovak vitetének el; nyilvánvaló, melyeknek jobb részét magánál megtartván, az többit kótyavetyére hányá, s a vitézek közt elosztá...azután sok felserdült inasokat, és az legszebb rableányokat az zászlókkal és Pozsgay Tamással Szelimhez és Mehmed fővezérhez Konstan-*

⁶⁰ BOA A.DFE.RZ.d. 42. p. 451.

⁶¹ Mxt.571 fol. 370v.; 371r.; RU42 p. 696.; 803; 807. A helyi és a központi rúznámcsék bejegyzéseinek időpontja között mintegy fél éves csúszás tapasztalható.

⁶² Dzsafer Iszkender segesdi fārisz a veszprémi szandzsákban (ÖNB Mxt 571. fol. 253v); Ajász babócsai fārisz aga, valamint Haszan Abdullah és Mehmed Hüszejn szigetvári szpáhi a szigetvári szandzsákban (ÖNB Mxt 571. fol 141v; 242r.;290v.)

⁶³ BOA A.DFE.RZ.d. 42. p. 690.

⁶⁴ Mxt.571 fol. 304, fol. 281r-v.

cinápolyban ajándékban küldé.”⁶⁵ A történetíró leírása a vállalkozás eredményéről csupán egy jól sikerült portya képét vetíti elénk, de nem ad magyarázatot a várfoglalás túlzónak látszó definíciójának valódi okára. Ha az általa elmondottak segítségével vesszük sorra az eredményeket, első helyen a harc nélküli győzelmet kell kiemelni, ami alkalom adtán a béke megtartásának egyik bizonyítéka lehetett a Habsburg fél előtt,⁶⁶ majd a hatalmas zsákmányt, és a rengeteg foglyot, amelyből a résztvevő katonaságon kívül ajándék és fogolytöredék formájában a szultáni udvar is részesült. A vállalkozás további, és nem kevésbé fontos eredménye lett a portyában résztvevők 20%-ának magasabb jövedelemhez jutása vagy legalább a jogosultság megszerzése, amivel előremozdították katonai karrierjüket. Mindez azonban nem elég érv ahhoz, hogy a szigetvári Ali bégnek és Szokollu Musztafa pasának érdekében álljon azt az illúziót kelteni, hogy Kanizsa várát vették be, miközben meg sem kísérelték megtámadni a szóban forgó erődítményt.

Kanizsa városa Szigetvár elfoglalása után ki volt téve mind az ellenséges török, mind a környék védelmére odarendelt német zsoldos csapatok és fizetetlen magyar katonaság prédálásának, gyűjtogatásának.⁶⁷ Zala megye dikális összeírásai szerint a városból erre az időre a polgári népesség elmenekült.⁶⁸ 1574-ben tehát, amikor a szigetvári szandzsákbég és a budai pasa csapatai megtámadták Kanizsa városát, már nem egy mezőváros polgári lakosságát, hanem a várhoz tartozó huszárvár magyar és német katonaságát támadták meg. A városban a király zsoldos mezei hadait és azok családtagjait találták. A német katonaság jelenlétére Istvánffy is utalást tesz annak a jelenetnek a megemlégetésekor, amikor a német katona levágott fejét Ali elé vitték.⁶⁹ A veszteséglistán pedig 42 német gyalogon kívül további 26 magyar hajdút és 35 huszárt is talál-

lunk.⁷⁰ A támadás hátterében tehát elsődlegesen oszmán katonai és stratégiai megfontolások, és a katonai igazgatás szempontjai állhattak.

A Dél-Dunántúl területén az addig elsődlegesen az oszmán katonai igazgatás feladatait ellátó mohácsi szandzsák Szigetvár elfoglalása után két önálló egységre oszlott, a pécsi és a szigetvári szandzsákra. A terület kettéosztása nem a keletről nyugati irányba való terjeszkedés logikája szerint észak-déli irányban történt meg, hanem a Balaton délnyugati csücskétől haránt délkeleti irányban a Drávaig, az Ormánságon át. Így a nyugat felé szélesedő tölcser alakú szigetvári szandzsák feladata lett a Magyar Királyság határvidékének, a kanizsai régióknak a hódoltatása és területéhez csatolása. Ennek az új képződménynek a torkában állt Kanizsa vára saját őrségével, valamint a környék védelmét szolgáló királyi mezei hadakkal, akik lakhelye a palánkkal körülvett város volt.⁷¹ A vár elfoglalása nagy haderő összehívása nélkül éppúgy nem volt lehetséges az oszmánok számára, mint ahogy 1566 előtt hosszú időn át nem bírtak Szigetvárral sem. Stratégiájuk azonban ez esetben is ugyanaz volt: a vár bekerítése és a környék védelmében betöltött védelmi szerepének gyengítése. Ez magában foglalta a terület információ áramlásának és utánpótlási vonalainak szemmel tartását, amelyre a szandzsákbég számára Kanizsa hátterében javadalomként kiutalt, még hódolatlan magyar falvakat próbáltak felhasználni.⁷² A területen működő mezei hadak lakhelyének felprédálása, megsemmisítésük kísérlete, erejük és hatékonyságuk korlátozása pedig a környék oszmán hódoltatását tette hatékonyabbá. Ezt a célt szolgálta a város megtámadása, ami egyben a végvár (*harbi kale*) védelmi funkcióját gyengítette, sőt, a szükségessé vált újjáépítési munkálatok miatt szinte azt lehetetlenné tette.⁷³ A vár illetén kiiktatásának

⁶⁵ Istvánffy 12., A korabeli követjelentés szerint 23 foglyot 1574. május 1-jén vittek be a dívánba. Türkei I. Karton 30., Konv. 1. 1574 I-III. 199-212. p.

⁶⁶ Mivel a várak vivását a drinápolyi béke elvben megtiltotta, így várat foglalni sem lehetett következmények nélkül. A szigeti bég elmozdításának felröppentett tervére ugyan utalnak a portai követek jelentései, de ezek a hírek inkább csak a Habsburg-magyar fél megnyugtatására szolgáltak azzal, hogy az igazságos és a szent békességet megtartó uralkodó képét mutatták. Az esetnek a résztvevők további sorsát érintő negatív következménye eddigi ismereteim alapján nem lett.

⁶⁷ Kanizsa belső városát már 1566 folyamán elnéptelénítették a német zsoldosok, majd 1567 júniusában török támadás érte. Müller Veronika: *Thury György kanizsai kapitányága*. Zalaegerszeg, é.n. 25–26. pp.

⁶⁸ MNL OL E 158 53., 54. kötet

⁶⁹ Istvánffy, 11. p.

⁷⁰ Takáts: *Rajzok a török világból* IV. 391. p.

⁷¹ A várak népének és a mezei hadaknak eltérő szerepéről, jogi és szervezeti sajátosságairól lásd: Szatlóczi Gábor: *Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén*. Szeged, 2016. elsősorban 71–74. pp.

⁷² Már 1570-től szandzsákbégi birtokká vált a Kanizsa közelében fekvő két vízi átkelőhely: Móríchely és Újudvar; valamint több szomszédos település: Egyeduta, Petri, Rigyác, Eszteregnye, Almaszeg, Oltárc, Istvánd. Sz. Simon Éva: Névlegesen birtokolt szandzsákbégi házok a 16. századi oszmán terjeszkedés szolgálatában. (Gondolatok a ber vedzsh-i tahmin szisztéma működésének értelmezéséhez). In: *Századok* 141. (2007) 1351–1406.

⁷³ Takáts: *Rajzok a török világból* IV. 393–394. pp.; valamint a vármegyék feladataira: MNL OL P 1314 No. 31946, MNL OL E 185 Parnas János Nádasy Ferenchez 1574. 03. 16. .

hatása szinte „elfoglalásával” is felért, ahogyan azt az 1574–75. évi Zala megyére zúduló oszmán portyá-áradat is bizonyítja.⁷⁴ Az „elfoglalás” hangsúlyozása azonban nem csupán katonai, hanem adminisztratív szempontból is fontos lehetett. Az új kanizsai náhije (a szandzsákon belüli kisebb közigazgatási egység) kialakításának volt egyik adminisztratív lépése. Az elfoglaltnak mondott kanizsai határvár már méltán lehetett az új királysági körzet, azaz náhije névadó

települése. Így, amíg a város kirablása a lakosság megfélemlítését, a hódoltatás előkészítést, az oszmán haderő erejének fitogtatását szolgálta, addig a foglalás hangsúlyozása akár a békeszerződés következő, 1575. évi megerősítése alkalmával is jó hivatkozási alappá válhatott, és a szigetvári szandzsák kialakulóban lévő új körzete, a kanizsai náhije központja, Kanizsa feletti rendelkezés látszólagos legalizálásának képzetét keltette.

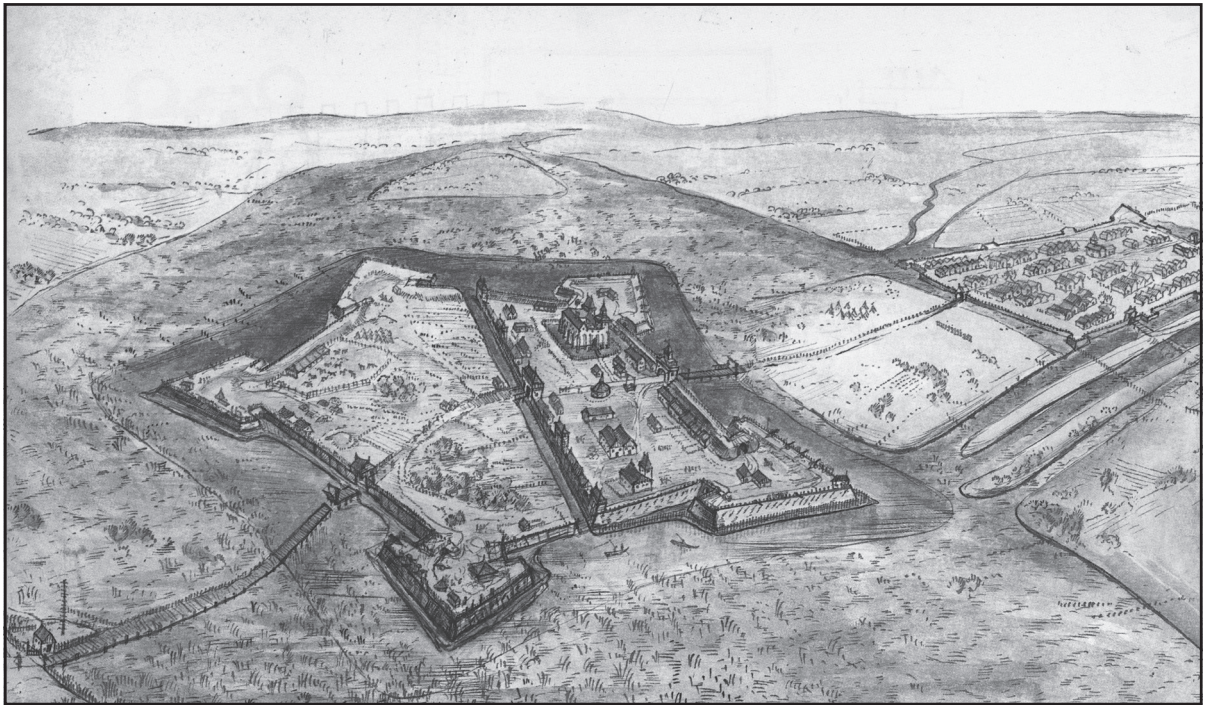
Reservation or Illusions? Against Kanizsa in 1574 Ottoman attack and its consequences

In May 1574 the Sultan raised the benefice of his 320 soldiers who, according to contemporary sources, excelled in the occupation of the fortress of Kanizsa, the key to Southern Transdanubia. However, we know that the Ottomans occupied Kanizsa only in 1600. Moreover, the Treaty of Adrianople had been in effect since 1568. Based on the comparative study of Ottoman and Hungarian primary sources, this article looks at the background of this controversial case. What could be the event that the Ottoman military

leadership reported to the Porte as the occupation of the fortress? Who were the beneficiaries whom we know by name? Whose interests did the fake statement about the occupation of the fortress serve? By answering these questions, we can have a glimpse into the functioning of the Ottoman benefice system, the carrier opportunities of the sipahis, the mechanism of the organization of raids and the enlargement of the Ottoman administrative system.

Translated by Éva Simon Sz.

⁷⁴ 1574-ben a törökök megtámadták a Kanizsa melletti Sormást, majd 1575-ben Szentbalázst, valamint végigrabolták Letenye környékét. Míg 1570-ben a kiskapornaki kisebbik járásban még csak 44 „deserta” települést írtak össze, melyek közül a dikális összeírás szerint egy sem volt ekkor még hódolt státusú, 1574-ben már a járás 40 helysége alávetettnek nevezte magát és további 83 „desertának”, ami a portyák intenzitását mutatja. MNL OL E 158 54. kötet, 1574.

1. kép: König Frigyes: Várak és erődítmények a Kárpát medencében. Helikon Kiadó, 2001. 339/d (a szerző rajza)
Fig 1: König, Frigyes: Várak és erődítmények a Kárpát medencében. Helikon Kiadó, 2001. 339/d
(the author's drawing)

	Musztafa pasa emberei	Ali bég emberei	Összesen	%
ziámet- birtokos	34	3	37	11,56
tímár-birtokos	138	30	168	52,5
fárisz	54	15	69	21,56
gönüllü	1	2	3	0,94
gureba	9	0	9	2,81
martalóc	0	2	2	0,62
kezdő tímár	8	18	26	8,13
azonosítatlan	6	0	6	1,88
Összesen	250	70	320	100

1. táblázat: 1574. május 16-án Kanizsa elfoglalásáért jövedelememelésben részesített katonák birtok- és csapatnemenkénti megoszlása

Chart 1: The distribution of the soldiers promoted with pay rise for taking Kanizsa on 16 May, 1574 according to their real estate properties and divisions

VILÁJET	SZANDZSÁK	záím	tímáros	VÁR		ÖSSZESEN
Buda	Szigetvár	9	33	Szigetvár	22	79
				Segesd	6	
				Babócsa	5	
				Barcs	3	
				Berzence	1	
	Pécs	6	13	Pécs	0	24
				Kaposvár	4	
				Sellye	1	
	Szendrő	3	18	Szendrő	0	21
	Buda	2	11	Buda	3	17
				Kizilhiszár	1	
	Fehérvár	0	12	Fehérvár	2	14
	Szeged	3	9	Szeged	0	12
	Szolnok	4	4	Szolnok	3	12
				Csongrád	1	
	Fülek	1	7	Fülek	1	9
	Koppány	0	8	Koppány	0	9
				Lak	1	
	Szerém	2	5	Szerém	0	7
	Esztergom	0	6	Esztergom	0	6
Pozsega	3	3	Pozsega	0	6	
Hatvan	0	4	Hatvan	1	5	
Simontornya	0	4	Simontornya	0	4	
Mohács /Szekcső	1	2	Mohács/Szekcső	0	3	
Szekszárd	0	2	Szekszárd	0	2	
Izvornik	0	2	Izvornik	0	2	
Rumélia	Morea	1	1	Morea	0	2
	Köszteдил	0	1	Köszteдил	0	1
	Belgrád	0	1	Belgrád	0	1
Temesvár	Palkonya	0	1	Palkonya	0	1
	Megjelölés nélküli	2	16		13	31
	Olvashatatlan	0	5		47	52
ÖSSZESEN		37	168		115	320

2. táblázat: A kanizsai támadásban érdemeket szerzett katonaság területi megoszlása
 Chart 2: The territorial distribution of the soldiers earning merits in the attack on Kanizsa

